

Esko Salmisen sisällissodan trauma

■ JUHA SILTALA

Esko Salminen: *Päättymätön sota. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Edita 2007.

Journalistiikan emeritusprofessori Esko Salminen on herättänyt huomiota runtaamalla julkisuudessa Väinö Linnan kanonisoidun käsityksen Suomen sisällissodasta. Salmisen mukaan suomettumisen ajan historiankirjoitus ja kauno-

kirjallisuus ovat korostaneet liikaa valkoista terroria ja jättäneet liian vähälle huomiolle sodan siunauksellisen lopputuloksen, eroon pääsemisen Venäjältä. Uusimmasta tutkimuksesta ovat Salmisen *Hel-singin Sanomille* antamassa haastattelussa saaneet ankaran kyytinsä myös Heikki Ylikangas, Marko Tikka ja Aapo Roselius, kaunokirjailijoista Finlandia-palkittu Kjell Westö.

Tutkijoiden luokittelu suometuneisiin tai valkoiisiin ei kuitenkaan sisälly Salmisen aiheesta kirjoittamaan teokseen *Päättymätön sota. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Kirjan otsikko asettaa historiografisen kysymyksen, mutta hypähtelevä lehdistölkäys 1900-luvun kommunismin uhasta ei vastaa kysymykseen. Vapaussodan Invalidien Muistosäätiön rahoittama kronikka kertoo yleisesti tunnettua historiaa kansallisvaltion teleologiasta käsin antamatta tähän kaikkein perinteisimpään historiatarinaan mitään uutta. Salmisen referoi vuoroin alkuperäislähteitä, vuoroin tutkimuksia, vuoroin kirja-arvosteluja, sanomatta tekekö hän niin dokumentoidakseen itse tapahtumia vai niistä esitettyä ”punaista totuutta”, jota sanoo läheneensä jäljittämään.

Muuttumaton kansallisvaltio

Historian tutkimustekstiksi kirja ei käy, ellei aineiston ja päätelmien yhteyttä avata myös lukijalle. Punaisen langan hukkaaminen on tavallaan sääli, sillä sisällissodan käyttö politiikan legitimointiin olisi sinänsä relevantti tutkimustehävä, samoin tutkimuksen muotisuuntausten tai median viljelemisen itsestäänselvyysien asettaminen historiallisiin yhteyksiinsä.

Salmisen keskeisin väite on ilmeisesti se, että punaisten voitto sisällissodassa olisi ennemmin tai myöhemmin liittänyt Suomen Neuvostoliittoon. On vaikea ymmärtää, haastaako Salminen tässä historiantutkimusta vai Urho Kekkonen tapaa käyttää Leniniä Suomen erillisyyden takuumiehenä vastoin parempaa tietoaan. Tuomo Polvisen *Venäjän vallankumous ja Suomi* -teoksesta (1967) lähtien ei kukaan vakavasti otettava tutkija liene epäillyt, että Lenin salli tämänkin reuna-alueen erkaantumisen vain yhdistymistä varten.

Leninin mielestä moderni talous tulisi joka tapauksessa keskittämään maailman yhteen, jolloin balkanisoiva nationalismi jäisi historiaan ja kehitys kulkisi kohti liittovaltiota. Ajatus esiintyy jo porvarillisilla liberaaleilla ja Engelsillä 1850-luvulta lähtien. Neuvostojärjestelmän kaatuminen ei ole estänyt talouden keskittymistä edelleen; kansallisvaltiota on pidetty yhtäältä liian pienenä strategiseksi toimijaksi, toisaalta liian suurena verrattuna alueklustereihin tai transnationaalsiin yhtiöihin.

Kansallisvaltion huippuaika yhteiskunnan ja talouden järjestysraamina osuikin paradoksaalisesti toisen maailmansodan jälkeisiin vasemmistopaineen vuosikymmeeniin, jolloin rahaliike oli kahlittu ja politiikka saneli ehdot kapitalismille. Yhteiskuntarauha meni tuottavan pääomankäytön edelle. Neuvostouhan lakattua ja pääomaliikkeiden vapauduttua työntekijöiltä ei enää tarvitse ostaa työrauhaa eikä korostaa, että myös työläisillä on osuutensa isänmaasta, niin kuin Kekkonen tolkkutti. Eteläranan työnantajat ovat jo jättäneet viralliset jäähyväiset Snellmanille ja

julistaneet yritysten pärjäävän Suomesta riippumatta. Salmisen kirjassa kansallisvaltio pysyy 90 vuoden ajan merkitykseltään samana, vaikka historiakäsityksen kontekstuaalisointi edellyttäisi oman kontekstin tiedostamista – muutenhan käytettyihin käsitteisiin ujuttautuu tahontonta anakronismia.

Sosiaalinen kysymys sisällissodan taustalla

Väinö Linnan vika oli Salmisen mukaan luokkasotänäkökulman oikeuttaminen 1960-luvun radikalismiin tarpeiksi. Ei voi välttyä vaihtelmalta, että Salminen haluaa kieltää koko sosiaalhistorian tutkimuksen sillä perusteella, että 1960-luvun radikaalit ja 1970-luvun taistolaiset harrastivat luokkataisteluretoriikkaa. Salmisen logiikan mukaan ilmeisesti Suomen yhteiskunnalliset vastakohtaisuudet heikentävät henkistä maanpuolustusta hänen mielessään yhä kummitelevaa 1970-luvun Neuvostoliittoa vastaan.

Tutkimusta on rajoitettu linna-leirimentaliteetilla ennenkin. Eino Jutikkala aloitti uransa sosiaalisten rakenteiden historialla mutta päättyi sodan jälkeen korostamaan politiikan ja yksilöiden merkitystä. Jutikkalan talonpojan historian kestävää antia oli pohjoismaisen feodalismien analyysi, jossa ylin sääty esiintyy omana intressiryhmänä eikä suinkaan oletetun kansallisen kokonaisuuden yhteisedun pyyteettömänä puolustajana. Tästä huolimatta Jutikkala piti vastustettavana Heikki Ylikankaan nuijasota-analyysia, joka väitti täsmälleen samaa. Päälle jäänyt rooli valtion tiedotuslaitoksen johtajana sai Jutikkalalla yliotteen huippututkijasta suhteessa Ylikankaaseen. Mut-

ta nyt kun piiritystila on lauennut, voisivat kylmän sodan viimeiset soturit jo huoletta jättää vartiopaikkansa. Jos poliittiset kliseet uhkaavatkin tiedettä, ne tuskin enää nousivat marxilaisuudesta.

Linnastakin voisi vihdoinkin nähdä useampia puolia. Linnahan kirjoitti pienomistajanäkökulmasta, ei maalaisköyhälästä. Hänen teemanaan oli yhden perheen sota vertaisuuden saavuttamiseksi; kansallisen eheytystarinan alla kulkee pohdinta inhimillisen pyrkimyksen turhuudesta. Linna oli luultua tietoisempi kirjallisista keinoista, vaikka häntä on luettu historioitsijana.

Viljo Rasilan tutkimuksesta lähtien on lisäksi tiedetty, että torpparit jakautuivat tasan punaisiin ja valkoisiin useimpien jäädessä välinpitämättömiksi. Laajat maareformit nähtiin kuitenkin tarpeelliseksi kansan eheyttämisen vuoksi, olihan oma maatilkku 1950-luvulle saakka yhtä kuin osuus isänmaasta. Palkkatyövaltaisessa kaupunki-yhteiskunnassa sen korvasi sitten työmarkkinakansalaisuus ja sosiaalivakuutus, joita Salmisenkin kauhistelema vuoden 1956 yleislakko osaltaan käteli.

Sisällissodan taustalla piili sitenkin sosiaalinen kysymys, vaikka sosiaaliset taustatekijät eivät yhtäkkiä ajaneet sotaan; siksi myös voitanut puoli piti huolta maareformista. Luokkaviha ei syntynyt pelkästä työväentaloagitaatiosta, vaan jyrkkiä luokkaeroja oli ihan oikeasti olemassa. Ne lakkasivat tuntumasta siedettäviltä, kun olosuhteet yhtäkkiä näyttivät kaikin puolin poliittisesti muutettavilta. Pertti Haapalan (1995) mukaan poliittinen järjestelmä kuormittui äkillisesti odotuksilla sosiaalisen tasa-arvon

saavuttamisesta, kun keisarivallan väistyminen jätti sisäisen vallan sosialistienemmistöiselle eduskunnalle. Jo Salmisen halveksima Linna näki, että tarpeettomaan sotaan ajaututtiin, koska valtalaki jäi vahvistamatta. Risto Alapuro (1988) on pitänyt sitä ratkaisevana tapahtumana ja ajankohdan lähdeaineisto tukee päätelmää vankasti.

Sosialidemokraattinen puoluejohto ajautui suurlakon jälkeen pysyvään liikekannallepanoon. Kaytskylaisten tekniikkadeterministien mielestä kyseessä ei voinut olla vallanotto, sillä Suomi ei elinkeinoiltaan ollut sellaiseen kypsä. Tarkoitus oli painostaa porvaristo reformeihin, joista tärkeimmät olivat kahdeksan tunnin työaika ja yleinen kunnallinen äänioikeus, joka siirsi vallan taksoituslautakunnissa suurimmilta isänniltä enemmistöille. Suurimpien kaupunkien punakaarteissa toki oli ihan oikeita bolševikkeja, ja porvarillisia lähimmäisiään siellä täällä uhkaileville kaartilaisille vallanotto merkitsi elintarvikkeiden ottamista väkisin teoreettisista kiemuroista piittaamatta. Suurlakkoaikaiset terroriteot järkyttivät konventionaalista todellisuutta ja saivat porvarit kokemaan, että punakaartilaiset kuuluivat kokonaan eri ihmislaajiin kuin he itse.

Osapuolet loivat toisensa

Sodan tulevat osapuolet laukaisivat toistensa varustautumisen, alkua projektioiden kierteessä on vaikea nimetä. Valkoiset ja punaiset eivät olleet valmiina toimijoina olemassa ennen sisällissotaa, eivätkä varsinkaan toisen maailmansodan aikaisina ideologisina verivihollisina. Osapuolet loivat toinen toisensa kilpavarustelussa, joka pa-

ni odottamaan toiselta osapuolelta verilöylyä. Ennuste toteutti itsensä. Punainen ja valkoinen terrori eskaloituivat asteittain haltuun saadun alueen rauhoittamiseksi pelon avulla, kuten Marko Tikan väitöskirja (2004) tyylikkäästi osoittaa.

On anakronistista tehdä arastelevista marraskuun sosialisteista Otto Ville Kuusisesta ja Yrjö Sirolasta ammattivallankumouksellisia sillä perusteella, että heistä sittemmin kehkeytyi sellaisia Neuvosto-Venäjällä, kun muutakaan vaihtoehtoa ei enää ollut. Venäjän sisällissodan punainen terrori oli vasta käynnistymässä, eikä se voinut olla Suomen kansanvaltuuskunnan tietoinen valinta parlamentarismien vaihtoehdoksi.

Porvarillisten puolueiden edustajatkään eivät olleet vielä kesällä 1917 mitään militaristisia fasisteja, vaan paljolti kansaan tukeutuvia idealisteja, jotka ammensivat merkitystä elämäänsä kansan valistamisesta ja sille uhrautumisesta. Äärioikeistoa sisällissodan jälkeisessä mielessä ei ollut ennen sisällissotaa. Siinä Salminen osuu oikeaan, että Linnan kuvaus tuskin teki oikeutta sivistyneistön merkityksimaailmalle. Sen totesi jo Pekka Lounela *Parnassossa* trilogian ilmestyessä.

Keskiluokan tai sivistyneistön tyyppitelevä kuvausperinne ei kuitenkaan selity vain sisällissodan hyvittelyllä hävinneille, kuten Salminen otaksuu. Mika Waltarin 1930-luvulla ilmaisema närkästys keskiluokan paitsiosta kirjallisuudessa kantaa nykyaikaan: keskiluokkaista elämää tutkitaan ja kuvataan yleensä vain ”onnellisuusmuurin” kaatamiseksi, ikään kuin keskiluokkaisuus sinänsä jo vaatisi sovittamista. Juhani Aho oikeutti vuonna 1918 asemansa ”työporva-

rina”, ja samaa voisi nykyään sanoa pisintä työpäivää raatavasta keskiluokasta. Vaikka suurempi puolisko kansasta pian on korkeakoulutettuja, ”oikea työ” ylevöittää yhä määritelmällisesti vain ne työntekijät, jotka eivät keskiluokkaan kuulu. Sosiaalinen nousu koulutuksen kautta tuntuu yhä tuottavan syyllisen tilivelvollisuuden. Asetelmallisesti se panee korostamaan sivistyneistön vastuuta vaikkapa sisällissodassa, jossa kaupunkilainen opettaja tai kirjailija kuitenkin aivan yhtä lailla kärsivät sotakeinotellusta, inflaatiosta ja muista itselleen hallitsemattomista muutoksista. Salmisen 70-lukulaisesta näkökulmasta katsoen sivistyneistön toimijuiden korostaminen näyttää samalta kuin taistolaisen työläisromantiikka, vaikka kyse on yhtäältä paljon vanhemmasta ja toisaalta paljon uudemmasta tavasta ratkaista yksilöitymisen ja yhteenkuulumisen moderni dilemma.

Optista harhaa vahvistavat myös postmarxilainen yhteiskuntatiede, jossa diskurssit normittavat alempia tai marginaalisempia yhteiskuntaryhmiä, ja poliittinen korrektius, joka varoittaa keskiluokkaista tutkijaa normittamasta itsestä poikkeavia kohteita omilla arvoillaan. Vaikka punainen totuus ei suinkaan hallitse tutkimuksen kuvaa Salmisen omaksumalla tavalla, punaisten tarkastelu joko erillään valkoisten toimista tai sitten valkoisten toiminnan kohteina on kyllä toisinaan heikentänyt kuvaa historian dynamiikasta tapahtuma-aikana. Vaiennetuille on haluttu suoda tutkimuksen keinoin subjektin rooli, mutta samaan hengenvetoon se onkin otettu pois kuin syyntakeettomilta konsanaan.

Totuuden värit

Salminen näyttää pitävän tutkimuksen vääristymänä jo vääriä aiheita, jotka eivät johda jäsentämään tapahtumia itsenäisyyden saavuttamisen ja varmistamisen kannalta. Muutoin on vaikea ymmärtää, kuinka Salminen on voinut mieltää Ylikankaan *Tien Tampereelle*, Tikan terrorikirjat tai Roseliuksen tutkimuksen teloittajista jotenkin leimallisesti punaista totuutta edustaviksi. Ylikangashan nosti esiin lähinnä taisteluiden jälkeen ammutut ja sodankäynnin brutalisoitumisen hyvin samaan tapaan kuin uudempi sotahistoria Antony Beevorista lähtien on yleensäkin esittänyt molemmista maailmansodista. Tikka kartoittaa kenttäoikeudet ja kumoaa myytin teloituksista yksityiskostoina. Roselius toteaa, että huhti–kesäkuussa 1918 paikallinen eliitti itse tutki ja tuomitsi kyläläisiään kenttäoikeuksien ja tiedusteluosastojen takana.

Näistä tutkimuksista ei voi lukea ulos väittämää, että punaiset voitolle päästessään olisivat menetelleet toisin. Katsooko Salminen sotaan liittyvän terrorin jälkeenpäin tekevän tyhjäksi sodan lopputuloksen? Sisällissotien tai 1900-luvun sodankäynnin yleiset tavat pätevät myös Suomessa – muun uskottelu olisi tietoista kaudenistoa. Enää ei tarvitse patologisoida teloittajia – he olivat mitä tavallisimpia miehiä epätavallisessa tilanteessa. Stanfordin vankilakoheet (1971) ja situationaalisen sosiaalipsykologian teoriat kertovat, kuinka helposti tavalliset ihmiset kykenevät epätavallisiin kauheuksiin jatkaakseen sitten entiseen tapaan. Terrorin funktionaalisuuden osoittaminen ei tietysti poista sen kauhistuttavuutta, päinvastoin.

Teloittajat takaisin muiden ihmisten joukkoon palauttanut Roselius on pohtinut sisällissodan myöhempää käyttöä pidemmälle kuin Salminen. Roseliuksen mukaan kapinasta irtisanoutunut SDP pystyi löytämään yhteyden vanhan työväenliikkeen kenttään pitämällä rohkeasti esillä valkoista terroria ja keräämällä siitä tilastoja. Vaikka vallankumousyritystä pidettiin virheenä, voitiin puolustaa siihen osallistuneita rivimiehiä ja -naisia. Analyysia voisi jatkaa uusimpiin aikoihin: perinneliikkeeksi muuttunut vasemmisto voi nykyään vahvistaa vasemmistolaista identiteettiä vain puhumalla vuodesta 1918, kun vallankumouksellisten vaihtoehtojen esittäminen on käynyt käytännössä mahdottomaksi ja vaalikampanjan epäonnistuminenkin tulkitaan signaaliksi siirtyä kesemmälle myös retorisesti.

Kirjallinen sisällissotabuumi taas on ymmärrettävissä älymystön identiteettityöksi postmodernin subjektivismin jälkeen. Onhan aihe mitä kovin ja reaalisin. Vähissä ovat kaunokirjoittajat, jotka eivät vielä olisi aihetta käsitelleet. Etäistä kohdetta on ilmeisesti helpompi käsitellä eepisesti kuin oman ajan ristiriitoja, jotka epäsuorasti heijastuvat asetelmiin. Taitelijat, kuten tutkijatkin, ovat aina oikeuttaneet itsensä vetoamalla muihin periaatteisiin kuin taloudellinen eliitti. Taloudellisen kysymyksenasettelun hallitessa nyt myös politiikkaa ja mediaa antaa sisällissodan kertominen tilaisuuden näyttäytyä moraalisten kysymysten unilukkarina – olkoonkin, että erottuvuus alkaa jo heiketä tungoksessa.

Kirjoittaja on Suomen historian professori Helsingin yliopistossa.